

ЛИПЕНЬ-
СЕРПЕНЬ
2018
№ 4 (142)

Шеф-редактор

С. О. Павленко

Головний редактор

В. О. Дятлов

Заст. головного редактора

О. Б. Коваленко

Редакційна колегія

В. О. Дятлов

М. К. Бойко

О. Г. Самоїленко

А. М. Боровик

Г. В. Боряк

Є. М. Луняк

О. Б. Коваленко

О. О. Маврин

О. П. Моця

Ю. А. Мицик

А. М. Остряк

С. О. Павленко

В. М. Половець

Г. В. Палакін

С. М. Свистович

Т. В. Чухліб

К. М. Ячменіхін

Редакційна рада

І. М. Аліфіренко

О. Я. Гранін

Г. Ю. Івакін

С. Л. Лаєвський

Д. М. Лозовий

В. В. Мельничук

П. М. Мовчан

М. О. Носко

Н. Б. Реброва

І. М. Ситий

Ю. О. Соболь

О. П. Реєнт

В. Ф. Чепурний

Випусковий редактор

О. В. Ткаченко

Журнал видається за
фінансової підтримки
Чернігівської
облдержадміністрації.

Засновники –
Чернігівський національний
педагогічний університет
імені Т. Г. Шевченка,
Всеукраїнське товариство
«Просвіта» ім. Тараса
Шевченка,
Інститут української
археографії та джерело-
знавства
ім. М. С. Грушевського
НАН України.

Рекомендовано до друку
Вченою радою Чернігівського
національного педагогічного
університету імені
Т. Г. Шевченка (протокол
№ 12 від 27 червня 2018 р.)

СІВЕРЯНСЬКИЙ ЛІТОПИС

Всеукраїнський науковий журнал

ЗМІСТ

У ГЛИБ ВІКІВ

- Пилипчук Я., Бабенко О.** Чернігово-Сіверська земля
та татари (литовський період) 3
Тимів І. Битва під Журавном 1676 р. 15

ІСТОРІЯ МІСТ І СІЛ

- Сергєєв С.** Стан колишнього будинку чернігівського
архієпископа на поч. XIX ст. 30
Доценко А. Будинок полкової канцелярії в першій половині
XX ст., або Страсті за чернігівським архівом. 36
Рига Д. Руйнування споруди колишнього благородного
пансіону Чернігівської класичної чоловічої гімназії в роки
Другої світової війни. 53

ЦЕРКОВНА СТАРОВИНА

- Панько С.** Забуті сторінки історії: Козелецький Троїцький
чоловічий монастир. 58

МОВОЮ ДОКУМЕНТІВ

- Мицик Ю., Тарасенко І.** З нових документів до історії
Сіверщини (XVII-XVIII ст.) (частина 11) 63
Донесення Францишка Грабі, резидента-представника
великого коронного гетьмана Речі Посполитої Адама
Сенявського при дворі гетьмана Івана Мазепи,
до свого патрона (переклад та вступний коментар
О. Циганок) 94
Листи капітана Джеймса Джефферіса із шведської армії
до міністра в Уайтхолл (1708 р.)
(Переклад з англійської і коментар **О. Герасимчука**) 107

РОЗВІДКИ

- Казіміров Д.** До питання про формування міської міліції
в Чернігові навесні 1917 р. 126
Студьонова Л. Їм не поставили пам'ятників,
про них навіть мало хто знає 134
Половець В. Династія качанівських благодійників 142
Походяща О. Портрети гетьмана Івана Мазепи
з родинної колекції Бутовичів 150
Синельник І. Акція «Ніч у музеї» як зразок ефективної
комунікації з відвідувачами (на прикладі Чернігівського
історичного музею імені В.В. Тарновського) 154

ДОСЛІДНИЦЬКІ НОТАТКИ

- Пиріг П., Конопля Ю.** Доля вчителя
Стефана Поповиченка 159

РЕЦЕНЗІЇ. ОГЛЯДИ. АНОТАЦІЇ

- Павленко С. О.** Довженко: «Ви хочете сказати,
що я брехав?» 166

ЦЕРКОВНА СТАРОВИНА

УДК94(477)

Сергій Панько

ЗАБУТІ СТОРІНКИ ІСТОРІЇ: КОЗЕЛЕЦЬКИЙ ТРОЇЦЬКИЙ ЧОЛОВІЧИЙ МОНАСТИР

У статті розкривається забута сторінка минувшини міста Козелець, що на Чернігівщині, а саме: історія Троїцького чоловічого монастиря. Проаналізувавши джерельну базу дослідження, автор висуває гіпотезу щодо часу заснування обителі. Розповідає про її долю, діяльність настоятелів та називає причини і час її закриття. На основі дореволюційних креслень ідентифікує колишнє місце розташування Троїцького монастиря.

Ключові слова: *Троїцький чоловічий монастир, місто Козелець, осередок чернечого життя, Богдан Хмельницький, універсал, пустинь святого Георгія, Троїцька церква, каплиця.*

Місто Козелець здавна славиться своєю духовною та архітектурною спадщиною. На його головних площах та вулицях майорять православні хрести, що вінчають собою склепіння збережених до нашого часу церковних пам'яток. Козелець розташований пообіч давнього київського тракту, що сполучає Чернігів зі столярним градом, на березі колись повноводної річки Остер. Історія міста простягається у глиб віків – часи нащадків святого князя Володимира Великого. Одні історики відносять його появу до кінця XI століття, інші до середини XII [1, с. 6-7].

З 1669 року в Козельці розташовувалася адміністрація Київського полку, що на подальші понад сто років поставило його в центрі військово-політичних подій [2, с.8]. Вагомий внесок у розбудову міста було зроблено родиною графів Розумовських. Їхніми зусиллями споруджено палац та величний красень-собор на честь Різдва Пресвятої Богородиці. Ця пам'ятка барокової архітектури, зробивши поселення відомим на весь світ, приваблює погляд багатьох любителів церковної історії та культури не лише з України, але й з-за кордону.

Оскільки історія Козельця і його головної святині вже досліджена нашими попередниками і відображена в наукових працях, то автор вважає за необхідне звернути увагу читача на ті сторінки минувшини, які нині забуті. Передусім дана публікація присвячується місцевим монастирям. На нашу думку, важливу роль у розбудові поселення та перетворення його на духовно-адміністративний центр відіграли саме вони. Колись на березі Остра знаходився Троїцький чоловічий монастир, а передмістя прикрашала Богословська дівоча обитель. Будучи осередком чернечого життя для навколишніх земель, Козелець приваблював до себе охочих знайти єднання з Богом чи здійснити особливий молитовний подвиг, що підсилювало його авторитет серед інших подібних поселень. Уже у середині XVIII століття місто постає погляду дослідника центром Козелецької протопопії, до якого на той час відносилося 48 храмів [3, с.184].

Сучасні писемні джерела майже не згадують указані пам'ятки. Відомості про Троїцьку та Богословську обитель збережені завдяки трудам відомого дослідника церковної історії Чернігівщини архієпископа Філарета (Гумілевського), що відображені у третій книзі «Історико-статистичних описів Чернігівської єпархії», котра

© **о.Панько Сергій Володимирович** – протоіерей, священник Свято-Успенської парафії УПЦ (м. Київ).

вийшла у 1873 році, та «Описам Київського намісництва 70-80-х років XVIII ст.», які були видані у 1989 році. Окремі свідчення віднайдені автором у Державних архівних фондах України. Отже, спробуємо заповнити прогалини в церковній історії Чернігівського краю.

Наразі мова піде про одну з перших православних святинь, які документально згадуються в Козельці, – Троїцький чоловічий монастир. Владика Філарет про нього, зокрема, писав: – «В самом Козельце на берегу р. Остра был монастырек св.Троицы. Он существовал еще при польском правительстве и известен по универсалу 1645 года» [4, с. 237]. Під поданою цитатою в книзі чернігівського архієпископа є зноска на універсал гетьмана Богдана Хмельницького. Ми спробували віднайти в архівних фондах згаданий владикою документ. Ці пошуки були увінчані успіхом та розвіяли деякі сумніви щодо цитованого джерела. Річ у тім, що універсал Хмельницького в книзі датується 1645 роком, часом, коли останній ще не мав у своїх руках влади і не міг видавати подібні документи. Його оригінал зберігається в Центральному державному історичному архіві України. Цей документ був «писаний в таборе под Фастовом дня 9 июля року 1654». На думку автора, невідповідність дат можна пояснити опечаткою. Копія універсалу подана в додатку даної статті (див. додаток 1) [5].

Вказаний документ – це перша письмова згадка про обитель, знайдена нами в архівних джерелах. У ньому Козелецький монастир названий «новофундующимся», тобто нещодавно заснованим. Своєю владою гетьман Війська Запорозького забороняв «людям разной кондиции» чинити прикrostі насельникам обителі та посягати на продані останнім пані Т. Завадською земельні наділи. А тих, хто буде «чинити кривду тому месцу святому», Хмельницький наказав «сурово карати».

Проаналізуємо вказані писемні джерела. На час виходу універсалу Троїцький монастир був діючим. А це означає, що він мав насельників та ряд необхідних для функціонування обителі споруд: церкву, трапезну, житлові корпуси тощо. У його скарбниці було акумульовано певну суму грошей, які братія використала на купівлю земельної ділянки. Оскільки для створення цих передумов потрібен певний час та беручи до уваги те, що Б. Хмельницький називає обитель нещодавно влаштованою, ми відносимо її заснування до 30-40-х років XVII століття.

Першим відомим нам ігуменом монастиря був отець Симеон Чайковський [4, с. 238]. Саме він придбав згадані в універсалі землі, Дорогинку і Кобчик, на яких ченці у 1654 році влаштували пустинь на честь святого великомученика Георгія Переможця. Оскільки Козелець у той час став центром дислокації Київської полкової канцелярії і відповідно Троїцький монастир опинився посеред міської суєти, то частина насельників переселяється у віддалену обитель. Поступово центр чернечого життя починає зміщуватися саме сюди. І згодом колишня пустинь святого Георгія перетворюється на повноцінний монастирський комплекс.

Історії двох обителей доволі переплетені між собою. Це пов'язано з тим, що вони обидві очолювалися одним настоятелем. До такого висновку приходять владика Філарет, аналізуючи написи на Євангеліях, презентованих ченцям при ігумені Ігнатії Грязному. Козелецький монастир отримав дарунок у 1683 році, а Георгієвський у 1693. Крім священної книги, колишня пустинь прийняла в дар від Київського полковника Д. Солонини село Данівку [4, с. 241-242]. До речі, наступником отця Симеона на ігуменському місці став Іоїль Пучковський, а вже останнього змінив Ігнатій Грязний.

У подальші роки роль обителі святого Георгія все більше зростала, що не найкращим чином відобразилося на Троїцькому монастирі. Так, уже у 1746 році він згадується як приписний до Георгієвського, а відповідно основна увага очільників чернечої общини приділялася саме йому. Вказаний факт дає підстави вважати, що міська обитель щодо головного монастирського центру на той час мала статус на зразок сучасного «подворья». Про те дорікнути ігуменам у неналежному виконанні своїх обов'язків ми також не можемо. Цю думку підтверджує той факт, що в середині XVIII століття під їхнім контролем у монастирі було проведено комплексне оновлення застарілих будівель. Коштом Київського полковника Ю. Дарагана зведено на місці старої – нову Троїцьку церкву, а стараннями полкового обозного Зіновія Борсука

споруджено трапезну з храмом святого архангела Михаїла [6, с. 56]. У віданні ігуменів Георгієвського монастиря міська обитель перебувала біля сорока подальших років.

У 1764 році вийшов дискримінаційний наказ імператриці Катерини II. За ним усі церковні володіння були передані «Коллегии економии» – державному органу, який займався управлінням колишнім церковним майном, а монастирі було розділено за штатами. У відповідності до них кожна обитель отримувала субвенції з державної казни. І хоча ці кошти були не значними у порівнянні з тими, які надходили безпосередньо до них у минулі роки, до штатів увійшло менше половини тогочасних монастирів. Інші ліквідовувалися або залишалися на самозабезпеченні. Не маючи додаткових фінансових надходжень, заштатні обители поступово приходили в занепад, що спровокувало відтік насельників до більш заможних чернечих осередків. Монастирі закривались.

Реформа Катерини II на території України запрацювала дещо пізніше – у 1786 році. З-поміж інших, до монастирських штатів не потрапила і Козелецька обитель. Її насельників перевели в колишню пустинь святого Георгія. Сюди ж Київська духовна консисторія дала вказівку перенести «ризницю и утварь» [4, с. 250]. Так завершується історія Козелецького Троїцького чоловічого монастиря.

Головний храм ліквідованої обители було перетворено на приходську церкву. Її першим настоятелем став отець Григорій Набош [7, с. 30б.], а дяком при ньому був Іван Ханенко [8, с. 1]. Невдовзі отець Григорій передав свої повноваження священику Ханенку [9]. За свідченням архівних джерел першої половини XIX століття, Троїцька церква була «зданием деревянная с такою же колокольнею ветхие» [10, с. 10б.]. На хорах було влаштовано приділ на честь Успіння Пресвятої Богородиці. Парафія володіла невеличкою сільською хатою, про те власної землі вона не мала.

Оскільки священики перебували на приходському утриманні, то «содержание их было скудно». На думку автора, саме цей факт спонукав єпархіальне керівництво у 1832 році Троїцьку парафію приписати до Козелецького «градского» Миколаївського приходу [10, с. 191.]. Настоятелі вказаної церковної общини повинні були дбати про храмову інфраструктуру та регулярне відправлення богослужінь. Чи довго зберігався статус «кво», нам невідомо. У документах початку другої половини XIX століття Троїцька церква згадується як уже не існуюча [11]. Автор вважає: досліджувана пам'ятка припинила своє існування в 40-50-х роках вказаної доби.

Після закриття та ліквідації храму земельну ділянку, на якій він був розташований, єпархіальне керівництво передало у відання насельникам Георгієвської обители. На ній ченці спорудили каплицю та двоповерховий притулок для подорожуючих на прощу до столиці паломників. Божниця зайняла місце попереднього храму. У ній безперервно читався псалтир, а по п'ятницях звершували акафіст Страстям Господнім та інші молитви. Означене будівництво розпочалося навесні 1862 року. На жаль, як велися роботи та коли вони були завершені, автору не відомо.

У неофіційній частині чернігівського єпархіального вісника «смотрителем странноприимнаго дома, находящагося въ Козельце» згадується «благочестивый иеромонах Козелецкаго георгиевскаго монастыря Симон» [12, с. 88-93]. Ця згадка припадає на 6 грудня 1868 року, що дає підстави вважати: на кінець 60-х років будівництво добротного комплексу було завершено і його введено в експлуатацію. Вказаним закладом братія монастиря опікувалася до початку буремних років правління радянської влади.

В архівних фондах зберігається справа з кресленнями вказаних споруд та їхнього розташування на генеральному плані забудови. Це дає можливість ідентифікувати місце розташування колишньої Троїцької обители. Її територія зосереджувалася в межах перетину сучасних вулиць Соборності та Родини Богомольців. Зі сторони заходу монастир «підпирала» ріка Остер, а північна простягалася до берегів Карашні. Частина його території сьогодні зайнята будівлею Козелецького відділу поліції головного управління Національної поліції в Чернігівській області, а інша – приватним сектором міста.

Підіб'ємо підсумки. Козелецький Троїцький чоловічий монастир було засновано в 30-40-ві роки XVII століття. Його насельники у 1654 році заклали Данівську

Георгієвську пустинь, котра згодом виросла в довершений осередок чернечого життя. Обидві обителі управлялися одним ігуменом. Спочатку останні перебували у міському монастирі, а з підвищенням духовного авторитету общини святого Георгія вони перебираються сюди. Троїцька обитель починає виконувати функції сучасного «подворья» та стає способом комунікації чернечої общини з навколишнім світом.

У середині XVIII століття відбувається оновлення застарілих монастирських будівель. З'являється нова Троїцька церква та трапезна з храмом святого архангела Михаїла. Під кінець вказаної вікової доби обитель ліквідовують, а на її базі створюють приходську общину, котра функціонувала подальші понад півстоліття. З плином часу храмові будівлі прийшли в незадовільний стан, через що парафія змушена була припинити своє існування. Єпархіальне керівництво вирішило передати її цвинтар населенникам Георгієвської обителі. Тут братія спорудила каплицю та притулок, якими і опікувалася до буремних років XX століття. З приходом радвлади вказані пам'ятки більшовики зруйнували, а територію колишнього монастиря було забудовано адміністративними спорудами та приватним сектором міста.

1. Собор Різдва Богородиці в Козельці. – Чернігів: Видавець Лозовий В. М., 2012. – 296 с.

2. Глущенко В. А. Козелець: церкви Київської слобідки. – Б.м., 2014. – 116 с.

3. Историко-статистическое описание Черниговской епархии. Книга пятая. Чернигов, 1874. – 443 с.

4. Историко-статистическое описание Черниговской епархии. Книга третья. Чернигов, 1873. – 392 с.

5. Универсал на неприкосновенность владения землями б. пани Завадской, выданный гетманом Богданом Хмельницким козелецкому Троицкому монастырю // Центральный державный историчный архив Украины (далі – ЦДІАУ). Ф.1407, оп. 1, спр. 63.

6. Описи Київського намісництва 70-80-х років XVIII ст.: описово-статистичні джерела АН УРСР. Археологічна комісія та ін.; Упорядник Г.В. Болотова та ін.; Редакція: П., С. Сохань. – К.: Наук. думка, 1989.

7. Клировые ведомости церквей Козелецкой протопопии за 1784 г. // ЦДІАУ. Ф. 127, оп. 1009, спр. 7.

8. Книга регистрации населения приходов церквей сел Козелецкого уезда за 1795 год // Державний архів Чернігівської області (далі – ДАЧО). Ф.679, оп. 13, спр. 11.

9. Ведомости о церквях и церковных служителях по Козелецкому повету за 1820 год // ДАЧО. Ф. 679, оп.2, спр. 5099.

10. Сведения о церквях и церковнослужителях Черниговской епархии за 1816-1840 гг. Ведомость о церкви Козелецкой Градской Николаевской за 1834 г. // ДАЧО. Ф.679, оп. 2, спр. 5091.

11. Обращение настоятеля Козелецкого Георгиевского монастыря игумена Феодосия с представлением на утверждение фасадов на постройку каменных часовни и дома в городе Козелец на землях, принадлежащих монастырю // ДАЧО. Ф. 179, оп. 31, спр. 215.

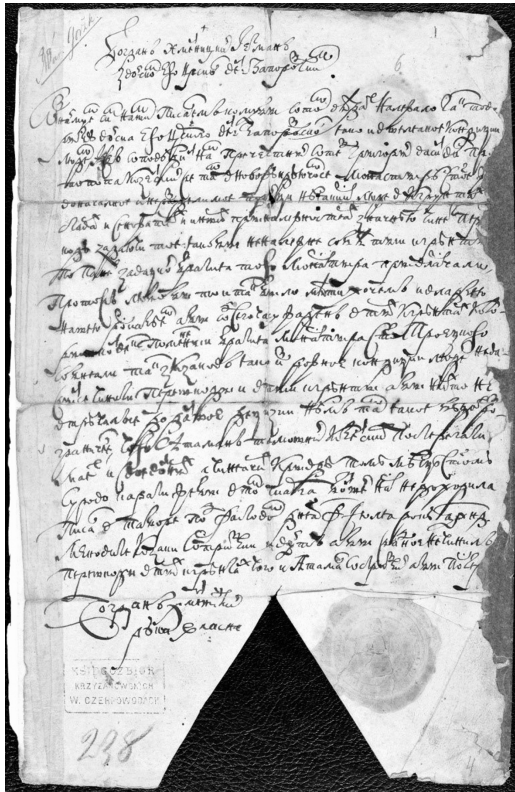
12. Черниговские епархиальные известия. Часть неофициальная. № 3 от 1 февраля 1869 г.

Додаток

**Універсал гетьмана Богдана Хмельницького Троїцькому монастирю
від 2 липня 1654 року.**

Богдан Хмельницький гетман з Войском его ц/а/рског/о/
вел/ичества/ Запорожским.

Ознаймуем сим нашим писанием, кому бы о том ведать належало, так товариству Войска его ц/а/рског/о/ вел/ичества/ Запорожског/о/, яко и всякое кондиции людем, иж оповедил нам пречестный отец Григорий Василвин, протопопа козельский, же там в новофундуемсе монастыре с/вя/тоє живоначальное и неразделимое

Печать царского величества Малой Росии Войска Запорозкого.

В статье раскрывается забытая страница прошлого города Козелец, что на Черниговщине, а именно: история Троицкого мужского монастыря. Проанализировав истоки исследования, автор выдвигает гипотезу касательно времени основания обители. Рассказывает ее судьбу, деятельность настоятелей и называет причины и время ее закрытия. На основании дореволюционных чертежей идентифицирует прежнее место расположения Троицкого монастыря.

Ключевые слова: Троицкий мужской монастырь, город Козелец, центр монашеской жизни, Богдан Хмельницкий, универсал, пустынь святого Георгия, Троицкая церковь, часовня.

Annotation: The article reveals the forgotten page of the past of the Kozelets town, which is in the Chernihiv region, namely: the history of the Trinity monastery. After analyzing the source of the research, the author proposes a hypothesis regarding the time of the foundation of the monastery. He tells about his fate, the activity of the superiors, and names the reasons and the time of his closure. On the basis of pre-revolutionary drawings he identifies the former location of the Trinity Monastery.

Key words: Trinity monastery, Kozelets town, center of monastic life, Bogdan Khmelnytsky, universal, Desert of St. George, Trinity church, chapel.

троицы некие люде в кgrundтах, ставах и сеножатех и иных принадлежностях значную чинет перешкоду, задаючи тоє, якобы неналежне собетым кgrundтам по паней Завацкой, братия того монастыря прывласчали. Про тож, любо то и так было, мети хочем и владзю нашуе расказуем, абы от сего часу жаден в тых кgrundтах, который ковлек помененный братия монастыря святотроицкого обняли, так з козаков, яко и з разное кондиции людеи, не важилсе чинити перешкоды и в тых кgrundти абы ништо не втручалсе до дальное децизии, кем там якое будет разгоаничение, чога атаман тамошний козельский постерегати мает и своевольных, и чинящих кривду тому месту с/вя/тому, сурово карати, жебы в том скарга болшей нас не доходила. Писан в таборе под Фастовом дня 9 июля року 1654.

Меновите козаки остризски и вуйт, абы жадкое не чинил перешкоды в тых кgrundтах, чога и атаман остризский абы постер/егал/.

Богдан Хмельницкий рука властна.